

Вахоцька Ірина Олександрівна
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань

БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВЗАЄМИНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Психологія розвитку дитини - одна з галузей психології, які найбільш інтенсивно розробляються. Великий внесок у психологію розвитку зроблено багатьма вітчизняними психологами - Б.Г. Ананьєвим, Л.І. Божович, Л.С. Виготським, С.Д. Максименком, В.Н. Мясіщевим та іншими. Глибоко вивчені пізнавальні процеси та їх розвиток у дитинстві мотивацію та її формування у дитини, хід розвитку соціальної перцепції, моральний розвиток дітей, сензитивні та критичні періоди у розвитку, роль колективу та взаємовідносин в ньому дітей, вплив спілкування з матір'ю на розвиток дитини, вплив внутрішньосімейних відносин на розвиток ставлення дитини до зовнішнього світу, інших людей, самої себе та багато ін. Як фундаментальна наукова дисципліна психологія розвитку дитини є підґрунтям багатьох галузей практики, що пов'язані з вихованням та навчанням.

Консультативна та психотерапевтична практика також спирається на досягнення психології розвитку, використовує факти та закономірності, які здобуті наукою. Психологія розвитку дитини показує, що фактори, які впливають на становлення дитячої психіки, в одному випадку сприяють, а в іншому заважають оптимальному розвитку особистості дитини. Так взаємини в батьківській родині, ставлення до дитини з боку батьків можуть сформувати ефективну мотиваційну систему дитини, позитивний погляд на світ та на самого себе, і ті ж самі чинники, але з іншим психологічним змістом можуть призвести до розвитку негативної Я-концепції, низької самоповаги, недовір'я до оточуючих. Такі чинники або детермінанти психічного розвитку з точки зору

психологічної практики зручно навести як розташовані на осі, що задана двома полюсами.

На одному полюсі групуються чинники об'єктивні, що являють собою передумови розвитку. До таких детермінант належать макросоціальні чинники - економічний та культурний рівень суспільства, наявна система виховання, рівень соціального піклування про дитину, етнокультурні традиції виховання. Інший підклас об'єктивних детермінант психічного розвитку - це мікросоціальні процеси, що виникають в малих групах (з включенням дитини), - в родині, в групі дитячого садка, класі. Третій підклас - це чинники соматопсихічні, які, хоча і замкнені "всередині" дитини, являють собою об'єктивні передумови її розвитку. До них належать спадковість, темперамент, особливості пре- та постнатального розвитку, хвороби, перенесені новонародженим або немовлям.

Інший полюс утворюють суб'єктивні чинники, які, знаходячись під впливом та в залежності від перших, складають внутрішню логіку розвитку, точніше, саморозвитку дитини, її життєтворчості [1; 2]. Ці чинники об'єднують специфіку розвитку мотиваційної сфери, особливості формування свідомості та самосвідомості дитини, стилю її поведінки.

Проміжне положення займають чинники, які виникають на перехресті дії чинників об'єктивних та суб'єктивних, на перехресті векторів, що йдуть від дитини як суб'єкту життєдіяльності та середовища. Психологічно ці чинники розкриваються в характеристиках спілкування та специфіці взаємин дитини з іншими людьми - в родині та інших колективах [1; 2].

Узагальнюючі теорії дитячого розвитку намагаються розглянути спільну дію детермінант усіх трьох названих типів, яка утворює реальну послідовність стадій або етапів розвитку. Для практики психологічної консультативної, психокорекційної та психотерапевтичної роботи синтетичне бачення важливе, але не менш необхідний і аналітичний підхід. Використовуючи саме такий підхід В.В. Столін та соавтори [5] виділяють три принципові стратегії консультативної, психокорекційної та психотерапевтичної допомоги:

1. Центрація на батьках, їхньому ставленні до дитини, їхніх особистісних рисах та мотивах.
2. Центрація на самій дитині, її внутрішніх проблемах.
3. Центрація на взаєминах дітей та батьків, їхньому спілкуванні.

Виділення цих можливих стратегій зумовлює те, що для індивідуально орієнтованої моделі психологічної допомоги найбільший інтерес із об'єктивних детермінант психологічного розвитку викликають ті, які так чи інакше пов'язані з батьками, їхнім впливом на дитину. Макросоціальні впливи можуть бути скориговані в ситуації роботи з конкретною сім'єю щонайменше; а впливи на зовнішньосімейні макросоціальні процеси потребує включення тих ланок психологічної служби, які орієнтовані на роботу в дитячих колективах. Соматопсихічні фактори, без сумніву, необхідно враховувати в процесі діагностичної роботи та консультування батьків, хоча їхня природа відноситься в більшій мірі до компетенції медицини. Вплив цих чинників на дитячий розвиток та взаємини у родині докладно описаний у вітчизняній літературі (О.І. Захаров, Д.Н. Ісаєв, В.В. Лебединский, Е.Г. Ейдемільлер, А.Є. Лічко).

Таким чином, першорядний інтерес з точки зору практичних завдань психологічної допомоги родині викликають три групи детермінант: об'єктивний вплив батьків, розвиток особистості самої дитини, а також способи спілкування та взаємини в родині між батьками та дітьми.

Такі чинники, як тип батьківського ставлення, стиль виховання, характер поведінки батьків з дитиною суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру протягом усіх років дитинства. Але особливо важливу роль вони відіграють в критичні періоди розвитку дитини (кризи новонародженості; одного, трьох років; 6 - 7 років; підліткового віку), оскільки вплив вказаних чинників може суттєво змінити "...весь хід її (дитини) розвитку в даний період" (Л.С. Виготський).

Криза 6 - 7 років - це переломний критичний віковий етап розвитку дитини, яким відкривається весь період її подальшого шкільного життя. Тому, говорячи про проблеми молодшого шкільного віку, треба, на думку Л.В.

Дзюбко та О. Ставицької [4], насамперед мати на увазі проблеми двох вікових відтинків (за термінологією Л.С. Виготського): кризи 6 - 7 років як критичного віку; і власне молодшого шкільного віку, який охоплює період від 6 - 7 до 10 - 11 років.

Даний критичний етап не має чітких вікових рамок і може тривати до досягнення дитиною молодшого підліткового віку. В цей період у житті дитини відбуваються значні зміни в анатомо-фізіологічних характеристиках організму, змінюється соціальна ситуація розвитку, характер діяльності, з'являються відповідні до віку новоутворення (довільність, внутрішній план дій, рефлексія).

На думку О.Г. Лідерса, основні труднощі власне молодшого шкільного віку - це труднощі не критичного, а літичного періоду життя, які в основному пов'язані з проблемами психогенної шкільної дезадаптації.

У психологічній літературі розглядаються ряд гіпотез щодо походження психогенної шкільної дезадаптації, серед яких чільне місце займають припущення про те, що чи не найголовнішою і єдиною причиною виникнення психогенної шкільної дезадаптації виступають специфіка взаємин до дитини молодшого шкільного віку в родині, стиль батьківського поводження, характерний сімейний клімат.

Проте, на наш погляд, найбільш гнучкою і комплексною в цьому контексті є гіпотеза, яка враховує два основних чинники походження шкільної дезадаптації: дидактогенію та “обтяжливу” спадковість з одного боку і особливості сімейного середовища, типу батьківського ставлення з іншого.

Досліджуючи дане питання, Т.В. Дорожевець [3] склала класифікацію, яка включає чотири напрямки вивчення причин шкільної дезадаптації. Один із даних напрямків пов'язаний з уявленням про шкільну дезадаптацію як про результат порушення сімейних взаємин. Дослідник наводить аналіз ряду авторів, які вважають, що невдачі дитини у школі, випадки “уникання школи” напряму пов'язані зі специфікою сімейного виховання, дефектами внутрісімейних взаємин, неефективними стилями поводження з дітьми (тип виховання “кумир сім'ї”, гіперопіка, розбещування і т. ін.).

Психологи-дослідники, а також практичні психологи та психіатри виявили цілий ряд причин, що призводять до порушень взаємин батьків і дитини 6 - 11 років.

На наш погляд, ці причини доцільно розподілити на дві групи: перші, як правило, мають своїм витоком психологічні особливості дитини та її поведінку в родині, інші визначаються головним чином особливостями поведінки батьків з дитиною, способами спілкування з нею та виховання.

Під вихованням прийнято вважати специфічну діяльність з передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду, планомірний та цілеспрямований вплив, що забезпечує формування особистості, її підготовку до життя та виробничої праці.

В той же час, родинне виховання розглядається в літературі не тільки як цілеспрямована система впливу батьків на дитину, але і як характер поведінки з нею.

Важливими чинниками виховання є також устрій родини, стиль життя, стійкі стереотипи взаємин в родині

Література

1. Бодалев А.А. Семья и формирование личности: Сб. науч. тр. - М., 2001.
2. Бодалев А.А., Столин В.В. О задачах в области научного психологического обеспечения службы семьи // Семья и формирование личности / Под ред. А.А. Бодалева. - М., 2001.
3. Дорожевец Т.В. Изучение школьной дезадаптации / Методические рекомендации. - Витебск. 2005. - 32 с.
4. Основи практичної психології: Підручник для студентів вищих закладів освіти /В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. - К.: Либідь, 2009. - 533 с.
5. Столин В.В. Семья как объект психологической диагностики и наврачебной психотерапии // Семья и формирование личности / Под ред. А.А. Бодалева. - М., 2001.